

Богучарова Олена Іванівна 

докторка психологічних наук, професорка,

Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О.Дідоренка

Донецького державного університету внутрішніх справ,

м. Івано-Франківськ, Україна

bogucharova_o@i.ua

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ КУРСАНТІВ ПОЛІЦІЇ

***Анотація.** Розглянуто сутність понять «комунікативна толерантність», «позитивна дискримінація» та алгоритми реалізації принципу «недискримінації» в роботі поліції. Наголошено на необхідності спрямованого формування комунікативної толерантності як компетентності та особистої особливості у правоохоронців та «позитивної дискримінації» як алгоритму дій ще на етапі їх навчання в якості курсантів вищих закладів освіти зі специфічними умовами навчання. Визначено методичні засади організації семінарських і практичних занять з курсантами по типу навчальних тренінгів, що спрямовані на відпрацювання й удосконалення деяких форм поліцейських практик толерантного спілкування.*

***Ключові слова:** курсанти поліції, комунікативна толерантність, позитивна дискримінація, конфлікти, поліцейські практики.*

***Annotation.** The essence of the concepts of «communicative tolerance», «positive discrimination» and algorithms for implementing the principle of «non-discrimination» in the police work are considered. The need for targeted formation of communicative tolerance as a competence and personal features in police' officers and «positive discrimination» as an algorithm of actions already at the stage of their training as police' cadets of higher education institutions with*

specific training conditions is emphasized. The methodological principles of organizing seminar and practical classes with cadets in the form of educational training aimed at practicing and improving some forms of police practices of tolerant communication have been determined

Key words: *police cadets, communicative tolerance, positive discrimination, conflicts, police practices.*

Вступ. Соціальні відносини у суспільстві під час воєнного стану є напруженими, людям складно знаходять спільну мову. Конфліктні ситуації в роботі української поліції, зважаючи на те, що «на руках» у людей сьогодні багато зброї, взагалі можуть призвести до непоправних наслідків. Отже, робота української поліції під час воєнного стану в умовах повітряних тривог, постійних бомбардувань і «прильотів» залежить не лише від внутрішніх індивідуальних властивостей фахівця і фахівчинь, зокрема й студентів і курсантів поліції, а й від вмінь порозумітися з іншими людьми, адекватної групової реакції на небезпеку, ефективної комунікації. Водночас перед освітою виникає нове завдання – надавати молодій людині знання не тільки про світ, але й певну методологію перетворення цього світу завдяки компетентностям, які б ґрунтувалися на прийнятних загально людських цінностях, принципах європейської демократії [1, с. 16].

Така повістка пов'язана з впровадженням гуманістичної парадигми у освітній простір вищих навчальних закладів в Україні, в тому числі вищі заклади освіти зі специфічними умовами навчання (ВЗО) в структурі МВС України. У процесі підготовки працівників Національної поліції має відбуватися не просто засвоєння певного обсягу спеціальних юридичних або поліцейських дисциплін, в першу чергу, формування особистості майбутнього представника державної влади – правоохоронців. Сучасні вимоги до особистості фахівців-правоохоронців вимагають пошуку нових форм та методів під час підготовки у ВЗО МВС України. Відомо, що гуманітаризація вищої освіти майбутніх поліцейських забезпечується за рахунок реалізації

гуманітарної складової їх пізнавально-навчальної діяльності (коли спонуканням до неї виступає «Я-мотивація», а мета передбачає особистісний розвиток суб'єкта навчання).

У цьому сенсі чи варто включати до порядку денного проблеми комунікативної толерантності та недискримінації в роботі поліції в умовах воєнного стану?

Так, дійсно варто, адже актуальність даної проблеми полягає в тому, що професійна діяльність правоохоронців країни, яка спрямована на вирішення найрізноманітніших оперативних завдань, вимагає постійної взаємодії з громадянами. Звідти, окрім зовнішніх, існують внутрішні регулятори нормативно визначеної професійної діяльності правоохоронців, а саме своєрідна професійна пояснювальна «рамка» – так звана концептуальна картина оточуючого світу (той/та «свій»/ «своя», той/та «чужий»/ «чужа», «Ми-Вони»). У цій рамці-картині конструктивні толерантні відносини завжди підвищують здатність швидко орієнтуватися в новій і незнайомій обстановці й правильно оцінювати ступінь її загроз, небезпек та переваг. Попри цього аспекту, варто зважити ще й на те, що толерантність є необхідним елементом комунікативної компетентності та професійного спілкування працівників поліції, оскільки ефективна раціональна поведінка поліцейських очевидно повинна регулюватися не тільки виключно професійними нормами, вимогами до процесуально фахової поведінки, що містяться в законах, наказах, нормативних приписах та інструкціях, а також етичними настановами та соціальними очікуваннями суспільства. Загалом науковці вважають, що толерантність зумовлює горизонтальну усталеність суспільства, (що проявляється в його гармонізації, згуртованості, громадянському мирі й злагоді) й водночас підтримує вертикальний міжпоколінний зв'язок (що є передумовою неперервності існування країни).

Якщо звернутися до розгляду проблем комунікативної толерантності в науковій літературі, то діапазон теоретичних підходів до її вивчення досить широкий. Окремі її аспекти відображені в теорії комунікативної дії

(Ю. Хабермас), концепціях професійного спілкування (В. Барко та ін.), професійної взаємодії і взаємостосунків в групах (О. Грива та ін.), компетентнісному підході до розуміння успішності особистості професіонала (Н. Чепелева, Ю. Швалб та ін.). Недарма толерантність виступає однією з рис-ознак в психологічному портреті особистості, здатної до толерантного ставлення (Р. Кеттел, Г. Олпорт та ін.). Чимало досліджень присвячено висвітленню ролі толерантності в самоактуалізації особистості (А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм та ін.). Нарешті комунікативна толерантність вивчається в контексті умов успішної навчальної діяльності майбутніх спеціалістів (Т. Веретенко та ін.). Аналіз літературних джерел з проблем толерантності доводить, що в більшості праць прояви толерантності або інтолерантності розглядають як прагнення/уникнення соціальних контактів або визнання, створення образу іншої людини [3; 5], вміння взаємодіяти з оточенням, розвивати позитивні взаємовідносини або встановлювати теплі стосунки з людьми (О.П. Саннікова). Толерантність це також критерій наявності/відсутності глузування з певних людей, вираження зневаги, відмови в бесіді – про що свідчать інтолерантні мовленнєві практики з позитивною/негативною лексикою поліцейських. У багатьох дослідженнях толерантність вивчається як стійкість, усталеність, непідданість зовнішнім впливам, тиску і втручанням – як така пружність, резильєнтність, наприклад стрес-толерантність, фрустраційна толерантність чи толерантність до невизначеності, (Е. Носенко).

У соціальній психології явище міжособистісної толерантності переважно перетинається з ознаками терпимості/нетерпимості до будь-яких відмінностей навколишніх людей за певних умов. У нашому дослідженні, яке розгорталось під час війни між росією та Україною, важливими є запропоновані науковцями напрацювання в нещодавно створених психології та педагогіки толерантності, технологіях культури міжнаціональних відносин (І. Зязюн, О. Савченко, К.Уейн).

Тобто формування толерантності, терпимості, а ширше - толерантної особистості курсантів у навчальному процесі ВЗО, на нашу думку, має відбуватися як звичайна, повсякденна навчальна, профільна, професійна або організаційно-дисциплінарна, тактична діяльність. Щоправда, притому дидактичним принципом, який скеровує побудову технологій підготовки майбутніх поліцейських до толерантності й толерантного спілкування, мають стати фундаментальні положення гуманістичної педагогіки (К. Роджерс). Згідно цих положень провідною метою навчання є саморозвиток, самоактуалізація, виробіток власної індивідуальної траєкторії у *досягненні професійної зрілості*.

Зазначимо, що толерантність є базовим складником професійно-важливих якостей в діяльності поліції країн, що входять до складу Європейського Союзу. Так само вона має стати суттєвим компонентом комунікативної компетентності майбутніх правоохоронців України.

Поряд з толерантністю важливо встановити також підхід до розуміння досліджуваного такого правового феномену як дискримінація та позитивна дискримінація.

При розгляді цих алгоритмів у роботі поліції, треба згадати ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., де визнано одним з головних її завдань - надання поліцейських послуг у сфері «охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави» [4]. Виконання такого завдання зумовлює особливий інтерес щодо поширення поліцейських практик, пов'язаних із реалізацією ставлення до громадян на підставі їх рівності, які мають фактично забороняти дискримінацію як одне із найочевидніших порушень принципу рівності (ст. 24 Конституції України).

Тут доцільно послатися до «Аристотелівської» формули, згідно з якою подібні справи повинні розглядатися однаково, а неоднакові – по-різному, зважаючи на відмінності між ними. Ця формула цілком доцільна щодо широкого розуміння поняття рівності, розповсюджене майже всюди в Європі. Саме це тлумачення, яке береться до уваги, визначається відповідно її судами

для оцінки дій поліції. Зауважимо, що Євросуд не тільки визнає відсутність у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод заборони поводитися з різними групами осіб по-різному для того, щоб виправити «фактичну нерівність», він вимагає застосування відповідних засобів і поліцейських практик поводження з громадянами для виправлення нерівності [7]. У свою чергу, напевно не випадково Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» використовує термін «позитивні дії» щодо фактів порушення принципів дискримінації.

Звісно, у роботі поліції навряд чи підлягають вирішенню теоретичні питання співвідношення «позитивної дискримінації» та «позитивних дій». Звичайно їх зміст однаковий, принаймні їх можна прирівняти, наприклад під час зупинки та обшуку автомобіля громадян тощо. Звідти заходи «позитивної дискримінації» означають такі алгоритми дій поліцейських, які мають на меті протидію проявам дискримінації та упередженості в роботі поліції; дотримання стандартів застосування сили з боку поліцейських; вчасного реагування на злочини, скоєні на ґрунті нетерпимості; заходи із запобігання криміналізації етнічних меншин.

Не менш важливим є застосування протоколів і процедур розгляду скарг під час звернення в поліцію; необхідність спиратися під час зупинки та обшуку на використання повноважень, а не свавілля; враховувати громадську думку щодо позитивного/негативного ставлення до поліції.

Отже, толерантність, повага до розмаїття та рівності людей як ключові цінності в роботі з громадами вимагають від поліцейського/поліцейської впровадження певних алгоритмів дій в свою повсякденну робочу діяльність. Ці ключові цінності відповідно мають бути впроваджені також в організацію профільного навчання, зокрема навчання алгоритмам міжособистісного спілкування курсантів поліції.

Як наслідок такого підходу, перед профільною освітою виникає нове завдання – надавати курсантам знання не тільки про світ та його закони, але й сприяти поширенню методології перетворення цього світу на підставі

гуманістичної парадигми з прийняттям загальних людських цінностей (О.М. Бандурка). Така постановка питання пов'язана з впровадженням в Україні, в тому числі в структурі МВС нашої держави на сучасному етапі розвитку українського суспільства .

На нашу думку, необхідно формувати відповідні вміння та навички відповідних фахівців при підготовці їх у закладах вищої освіти.

На підставі вище зазначеного, звертаючись до аналізу досліджень, присвячених проблемам комунікації, стає зрозумілим, що, залишається чимало питань, які потребують прискіпливого та ретельного вивчення в аспекті успішної навчальної діяльності майбутніх спеціалістів, організацію навчального процесу ЗВО із специфічними умовами навчання.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічний експеримент формування комунікативної компетентності та технологію підготовки майбутніх поліцейських до толерантного спілкування на за допомогою практичних і семінарських занять з низки навчальних предметів вибіркового циклу (ОКХ/ОПП).

Учасники формуючого експерименту – курсанти другого курсу Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ.

Результати дослідження. У проведенні навчальних занять було зроблено акцент на організацію практичних і семінарських занять по типу соціальнопсихологічних тренінгів (СПТ), використанні інтерактивних методів навчання та побудову занять як соціальнопсихологічних процесів, які характеризуються дією певних психологічних механізмів, з урахуванням яких створюється їх технологія. Такий підхід дозволяє не тільки забезпечити взаємодію тих, хто навчається, з викладачем, але й активно співпрацювати всередині групи, він сприяє зацікавленню та активізації максимальної кількості учасників СПТ освітнього процесу.

Визначальною рисою цього методу є діалог між науково-педагогічним працівником та курсантами. Інтерактивні методи навчання із нецікавих та

пасивних навчальних занять перетворюють їх на динамічні та жваві відпрацювання *симуляційних* завдань. Специфіку викладання комплексу дисциплін у подібній організації можна охарактеризувати як таку, що розглядає явище толерантності від «зворотного» – відлік від нуля до максимуму. Тобто 0 (нульова) толерантність - це те, що не має проявлятися в роботі поліцейського у вигляді вже наявних негативних настанов, – як психологічна готовність діяти ворожо та агресивно. Теж саме й щодо нульової толерантності до стресу, екстремальних, стресогенних, фрустраційних службових ситуацій як прояв властивості стресостійкості курсанта – майбутнього поліцейського. І чим раніше курсанти навчаються ефективного спілкування та конструктивної поведінки у конфліктних ситуаціях, тим ймовірніше зміцнення та подальше використання ними цих умінь та навичок у службовій діяльності й реальному житті.

З метою проведення скринінгу ми склали авторський опитувальник «Причини виникнення конфліктів і приниження іншої людини» у курсантів поліцейських вишів та у правоохоронців-професіоналів. Крім того, курсантам було запропоновано пройти проєктивний тест фрустраційних реакцій С. Розенцвейга, оскільки фрустрацію можна розглядати як початковий етап конфліктних стосунків, негативних психічних станів, внаслідок чого й відбуваються не толерантні дії та ймовірний алгоритм дискримінації відповідно. Тест-версію українського тесту С. Розенцвейга ми створили з урахуванням незалежних експертних оцінок малюнків та перекладу текстів до кожного малюнку. Ми орієнтувалися на авторську оригінальну версію (12 пунктів) [6]. Внутрішня узгодженість (альфа-коефіцієнт Кронбаха) становить 0,75.

За попередніми емпіричними даними, було виявлено, що 50% / 50% (опитувальник/тест) курсантів вважають, що конфлікти і мовленнєві приниження іншої людини виникають через індивідуально особистісні властивості. Притому тільки третина курсантів з цих 50% намагаються знайти рішення у конфліктних ситуаціях спілкування, враховуючи думку іншої

сторони, а 20% при вирішенні конфліктів не звертають увагу на позицію іншої людини. По 25% / 25% – чверть курсантів зосереджені на звинуваченнях, осуді, погрозах та проявах ворожості й відкритій агресії, що спрямовані проти іншої особи в конфлікті, у тому числі й проти курсантів, викладачів, офіцерів у випадку конфліктів у ВЗО. Серед них 30% курсантів мають недиференційоване уявлення щодо причин виникнення конфліктів. Друга частина курсантів з цих 25 % вважають, що конфлікти виникають через зовнішні обставини: небажання визнати своє правопорушення, помилки, хиби. У ситуаціях фрустрації (швидкі дії, ненавмисні дії, що нанесли шкоду) частина курсантів взагалі не бачать конфліктних ситуацій, але притому у певних конфліктах, які, на їх думку, у них трапляються нечасто, вони реагують негативно, хоч начебто й немає конфлікту. Зокрема, найбільш поширені дії образою, мовчання, повна відмова від дружніх стосунків із опонентом-курсантом/ курсанткою, намагання дотримуватися «чисто» ділових відносин або негативні висловлювання про свого «ворога». Серед яскравих маркерів, що свідчать про нетолерантність, конфліктологічну некомпетентність майбутніх поліцейських такі якості: замкнутість, нетовариськість, невпевненість у собі, сором'язливість, невміння слухати іншу сторону, недоліки самоконтролю і виховання волі. Щодо об'єктивних чинників виникнення конфліктів то курсанти вказують цілком реальні причини: необхідність постійного перебування в розташуванні казарми, або у взводі чи екіпажі; неможливість побути наодинці; різні обмеження й дисциплінарні стягнення. Отже, дійти компромісу під час затяжного конфлікту курсанти не вміють, причини виникнення непорозуміння та шляхи їх подолання вони уявляють нечітко й недиференційоване. Проте, їх оцінки ймовірних чинників виникнення конфлікт загалом правомірні.

Уся програма занять тренінгу складалася з 3-х блоків.

Перший блок – про алгоритми вирішення казусів (кейзів), *симуляційні* завдання, техніки розв'язання конкретної конфліктної ситуації (репродуктивний рівень).

Другий блок – ігрові вправи, рольові ігри, елементи тренінгів, психотехніки за темою ситуації із застосуванням «проблемної» інтерактивної технології, вирішення нестандартних задач в екстремальних умовах (продуктивний рівень).

Третій блок – розвиток конструктивної комунікації та перевірочний контрольний зріз за тестами, що відстежують сформованість якоїсь комунікативної навички: техніки порозуміння, алгоритмів долання смислового бар'єра тощо.

Приклад другого блоку навчальної частини тренінгу: груповий огляд покрокового алгоритму розгортання будь-якого конфлікту з ознаками дискримінаційних практик, з якими мають справу поліцейські. У моделі конфлікту серед кожного кроку є такі: 1) незгода; 2) персоналізація щодо якостей особи; 3) проблема зростає; 4) діалог зникає; 5) ворожнеча / неприйняття; 6) відкрита війна; 7) поляризація (поділ та фронтальне протиставлення).

При застосуванні інтерактивних методів навчання в сфері професійної комунікативістики поліцейських слід акцентувати увагу на розвитку, наприклад, спілкування з громадянами, порушниками, жертвами за правовими підставами [2], що суттєво ускладнює комунікацію. Особливої уваги потребує набуття навиків налагодження емоційного контакту між учасниками, уміння працювати у команді, прислуховуватися до думки, напарника/ напарниці, вміння їх замінити, підстрахувати. Відпрацювання *симуляційної* задачі щодо «позитивної дискримінації» вимагає позиційної карти ролей і статусів. Це означає, що окрім активних учасників мають бути спостерігачі, автори історій про нетолерантне ставлення та ознаки дискримінації в роботі поліції, та ті, хто відіграють ролі *конфліктантів*, які приймають участь в обговоренні підсумків, допущених помилок і недоліків. Під час проведення практичних занять з професійної комунікативної підготовки слід поєднувати методи індивідуальної, парної та групової роботи. Це максимально зближує навчання і реалії майбутньої професії поліцейського/поліцейської.

Висновки. *Теоретичні висновки та практичні рекомендації* щодо оптимізації процесу навчання комунікації майбутніх поліцейських офіцерів полягають в тому, що формування компетентності та виявлення можливостей курсантів у подоланні конфліктів щодо дискримінації має відбуватися в процесі групової роботи, побудованої за інноваційними психолого-педагогічними і дидактичними вимогами у процесі *симуляційної* професійної діяльності.

Роль системи освіти у розвитку толерантності серед тих, хто навчається, багатогранна.

По-перше, толерантність – це одна з умов ефективної професійної реалізації майбутнього фахівця. Засвоюючи зміст освіти і розвиваючись як особистість, студент стикається з необхідністю відстоювати власну точку зору, висловлювати оціночні судження, вступати в суперечки, дискусії, діалог з багатьма людьми різними за рівнем і статусом, що передбачає сформованість уміння йти на компроміс, враховувати інтереси оточуючих.

По-друге, у процесі професійної підготовки студент набуває навичок як професійного, так і соціального навчання, тобто оволодіває навичками культури толерантності, які прийняті та яких дотримуються представники його майбутньої професії.

По-третє, у процесі різних форм навчальної діяльності, студент стикається з різними конфліктними ситуаціями.

Отже, *толерантність* означає повагу, сприйняття та розуміння розмаїття культур; це не поступка, поблажливість чи потурання правопорушенням, передусім це активна позиція майбутніх офіцерів поліції; це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, мультикультуралізму, демократії та правопорядку; це не означає примирення з соціальною несправедливістю або відмови від своїх переконань, кожен має дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими.

Звідти очевидно пропонується науковий підхід, який сприяє гуманітаризації психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у навчальних закладах. Притому уникати конфліктів на ґрунті позитивної

дискримінації при конструктивному вирішенні службових ситуацій різного типу складності – це компетентності, які набуваються в освітньому процесі, та які відрізняють професійно зрілу особистість курсантів поліції.

Список використаних джерел

1. Богучарова О.І., Ткаченко Н.В. Посібник до вивчення дисципліни «Психологія конфлікту». Д.: РВВ ДНУ, 2018. 64 с.

2. Пам'ятка працівника Національної поліції України: Інформаційно-довідкові матеріали з питань професійного спілкування поліцейських / [уклад.: Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С.]; МВС України, ХНУВС. Харків, 2017. 52с.

3. Погребняк С. Роль принципу недискримінації в загальній концепції рівності. *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Право, 2007. № 3(50). С. 29. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5164> (дата звернення: 29.02.2024).

4. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. (з останніми змінами, внесеними згідно із Законом № 3633-IX від 11.04.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 29.04.2024).

5. Ташматов В.А. Професійна психологічна підготовка поліцейських в умовах війни. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: мат-ли Міжнар. наук.- практ. конф., м. Одеса, 19 травня 2023 р. Т. 1. Одеса: Вид-во «Юридика», 2023. С. 264-267.

6. Rosenzweig S. Aggressive behavior and the rosenzweig picture-frustration study. Praeger., 1978

7. Judgment in the case of «Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine», no. 387/03, ECHR, 20 September 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201653> (дата звернення: 29.02.2024).